

არჩილ ჯორჯაძის კულტურული ნაციონალიზმი განპირობებული იყო იმ ისტორიულ-პოლიტიკური კონტექსტით, რომელშიც მას უზდებოდა მოღვაწეობა. მისი სიკვდილის შემდეგ XX ს-ის შუა წლებიდან განსაკუთრებით გაძლიერდა ეს მოძრაობა ევროპაში, როდესაც უელსელები დიდ ბრიტანეთში და ბრეტონელები და ბასკები საფრანგეთში შეეცადნენ დაეცვათ თავიანთი ნაციონალური კულტურა, რომელთაც მრავალეროვანი სახელმწიფოს წევრობა საფრთხეს უქმნიდა.

არჩილ ჯორჯაძის მიერ განხილული ყველა საკითხი უკავშირდება ერის თვითიდენტიფიკაციის პრობლემის განსაზღვრას. არჩილ ჯორჯაძის კულტურული ნაციონალიზმი მიზნად ისახავს ერის, როგორც უნიკალური ისტორიული და ორგანული მთლიანობის აღორძინებას, რომლის პირველი საფეხური ქართული ენის დაცვა უნდა გამხდარიყო. არჩილ ჯორჯაძემ ქართული ენის დაცვის საკითხი, რომელიც „საერთო ნიადაგის თეორიის“ პირველ და უმთავრეს პუნქტად გამოაცხადა. „ჩვენი ცხოვრების საფუძვლად და მის სახელმძღვანელო დედა-აზრად“ გამოაცხადა, რომელიც მინასთან ერთად შეადგენდა „ორ ძირითად ფაქტორს ჩვენი ეროვნებისა“, ამიტომ ქართველი ერის წინაშე სასიცოცხლო ამოცანა იყო პრაქტიკული ღონისძიებების შემუშავება, რათა სიკვდილს გადავარჩინოთ მშობლიური ენა და მასთან ერთად ჩვენი ეროვნული ხასიათი“ [1. 279]. ნიშანდობლივია, რომ მეფის ხელისუფლება განსაკუთრებით სიმკაცრეს იჩენდა ქართველთა მიმართ, რადგან ამიერკავკასიის ხალხებში მნიშვნელობით სწორედ მათ ეჭირათ პირველი ადგილი. ჩვენი დანიაურების ერთ-ერთ მიზეზად გამოჩენილი ქართველი მოღვაწე იაკობ გოგებაშვილი ასახელებს ქართულ ენას, მისი ანბანის გენიალურ სიმარტივეს. იგი იმომწებს მეცნიერ უსლარს, რომელსაც უთქვამს, რომ ქართული ალფაბეტი ერთ-ერთი ყველაზე სრულყოფილია მსოფლიოს ხალხების ყველა ალფაბეტს შორის. [2. 22-23]. ამ ფონზე წარმოუდგენელ ცინიზმად ჟღერდა მეფის მოხელეთა გამოსხმომები, რომლებიც ჩვენს უმდიდრეს ენას „ძაღლის ენად“ ნათლავდნენ. ყველაზე სავალალო კი ის ფაქტი იყო, რომ ცარიზმს თავისი პოლიტიკის განხორციელებაში გაცნობიერებულად თუ გაუცნობიერებლად თვით ქართული ინტელიგენცია ეხმარებოდა. „საკვირველია, კაცის ბუნება იმ გვარადაა მოწყობილი, წერს არ. ჯორჯაძე წერილში „ჩვენი მოქმედების სახელმძღვანელო დედა-აზრი“, – რომ თავისი შეცდომა და დანაშაულობა სხვას თუ არ დააბრალა, ვერ მოისვენებს, ჩვენც სწორედ ეს გვემართება. რასაკვირველია, სკოლებში რომ ქართულს არ გვასწავლიან და საზოგადო დანესებულებაში რომ არა ხმარობენ ჩვენ ენას, ყველა ამას დიდი ზიანი მოაქვს ჩვენთვის, ცოტა არ იყოს გვაკინწყობინებს დედა-ენას. მხოლოდ, თუ ჩვენ მართლა გვესმის სამშობლო ენის საჭიროება, რატომ არა ვხმარობთ მას შინ, ოჯახში, გარეთ სხვადასხვა ქართულ დანესებულებაში, სადაც

ქართული ენის ხმარება კანონით არ არის აკრძალული?.. ხალხის დაქვეითება ნივთიერი მოუწყობლობის გარდა გაუნათლებლობითაც არის გამოწვეული. განათლება და ცოდნის შეძენა კი დედა-ენის საშუალებით უნდა იყოს შეძენილი“ [1. 274].

არ. ჯორჯაძე მრავალგზის უბრუნდება ამ საკითხსა და ცარიზმის მიერ მშობლიური ენის წინააღმდეგ მიმართულ ღონისძიებათა ანალიზს. აღსანიშნავია, რომ თვით არ. ჯორჯაძეც ვერ ასცდა იმ მავნე გავლენას, რომელიც იმდროინდელი ინტელიგენციის წრეებში იყო გამეფებული. სამშობლოში დაბრუნებულ 28 წლის არ. ჯორჯაძეს თავიდან მოუხდა მშობლიური ენის შესწავლა. ამ გარემოების ერთ-ერთი მიზეზი საზღვარგარეთ მისი ხანგრძლივი ცხოვრებაც იყო.

კლარანსიდან ანეტა ოქრომჭედლიშვილისადმი 1904 წლის 16 იანვარს გამოგზავნილ წერილში არჩილი მიუთითებდა: „თქვენს წერილში ორი საგანი მაჯავრებს და საღერლელს მიშლის. პირველი გახლავთ წერის რუსული მანერა (ენას ვილა ჩივის). ვერ წარმომიდგენია, რომ ქართველი ქალი, რომელსაც რუსეთში თავის დღეში არ უცხოვრია, იმ ზომამდე გარუსებულიყოს, როგორც თქვენ ხართ გარუსებული... ამ გზით რომ ვიაროთ, ყველანი დავკარგავთ ენას, ლიტერატურას, ხელოვნებას და მის დაკარგვა ერის სიკვდილს მოასწავებს და ერთი მიბრძანეთ, რომელი სარწმუნოება, ანუ ფილოსოფია ამართლებს ერის განადგურებას“ [3. 146].

სამწუხაროდ, ანეტა ოქრომჭედლიშვილი გამო-ნაკლისი არ იყო. მის პოზიციას იზიარებდა ინტელიგენციის ნაწილი. ისინი „შეუგნებლად ეხმარებიან პოლიტიკას, რომლის სიახლოვეს სდგანან“ [4. 227]. ხოლო, როდესაც ინტელიგენტები რუსული პრესის მეშვეობით ცდილობენ ქართველი ჭირ-ვარამზე წერას, ეს უკვე ნიშნავს, რომ მათ მთლიანად განწყობილს „კავშირი, როგორც საქართველოს ისტორიულ იმედებთან, ისე ეროვნულ კულტურასთან“ [4. 227]. „რატომ გავინწყდებით ის უბარლო აზრი, ეკითხება არჩილ ჯორჯაძე ქართველი ინტელიგენციის ამ წარმომადგენლებს, რომ კულტურის აყვავება უენოდ შეუძლებელია, რადგან ენა არა მარტო იარაღია გრძნობისა და აზრის გადმოცემისა, არამედ იგი სულია ეროვნული არსებობისა. თქვენ კი ხალხს ამ ენას ართმევთ და ავინწყებთ, რადგან სცდილობთ, რაც შეიძლება მეტად და ფართოდ გაავრცელოთ თქვენი ფურცლები ქართულ საზოგადოებაში და ამიტომ შეუგნებლად თუ შეგნებულად თქვენა ხართ ჩვენი ხალხის კეთილდღეობის ორმოს მთხრელნი და ნუ დაგვემდურებით, თუ ისე მოგექცევით, როგორც შეგფერიით“ [4. 221].

ამ ამონარიდში ნათლად ამოიცნობა ნიკო ნიკოლაძის პიროვნება, რამეთუ საქართველოში ძნელად მოიძებნებოდა მეორე ისეთი ეროვნული მოღვაწე, რომელსაც ასე ნაყოფიერად და მასშტაბურად

ეთანამშრომლოს რუსულ ჟურნალ-გაზეთებში. ცნობილია, რომ იგი მოღვაწეობდა ჩერნიშევსკის „სოვრემენნიკ“-ში, გერცენისა და ოგარიოვის – „კოლოკოლ“-ში, სალტიკოვ-შჩედრინის – „ოტჩესტვენნიე ზაპისკი“ და სხვადასხვა გაზეთების ფურცლებზე. მან დააარსა და წლების განმავლობაში მისივე რედაქტორობით გამოდიოდა ჟურნალი „კრებული“, გაზეთები: „დროება“, „ტიფლისსკი ვესტნიკ“, „ობზორ“ და „ნოვოე ობოზრენიე“. ნიკო ნიკოლაძის „ობზორი“ ყველაზე პოპულარული პროვინციული გამოცემა იყო, რომელიც ოდესმე არსებულა რუსეთში, რამაც ბოლოს და ბოლოს მისი დახურვა გამოიწვია. ამ ფაქტთან დაკავშირებით ჟურნალ „იმედის“ თანამშრომელი მაშინდელ ადმინისტრაციასა და ცენზურას სარკასტულად წერდა: „თქვენ ადგილას რომ ყოფილიყავი, ნიკოლაძისათვის რაიმე კანონს გამოვიგონებდი, მოვითხოვდი, რომ მას ნაერთვას ნიჭი წერისა, კითხვისა, ფიქრისა, ლაპარაკისა, დაჯარიმდეს ასი ათასი თუმნით და უკეთუ ფული არ ექნება, ათის წლით კატორღაში იქნეს გაგზავნილი“ [5. 20]. გაზ. „ნოვოე ობოზრენიე“ ნიკოლაძის სტატიების წყალობით ისე სწრაფად იყიდებოდა, რომ ზოგჯერ მის ხელმოწერედ დაბეჭდვასაც კი მოითხოვდნენ. 1868 წელს ნიკო ნიკოლაძემ ცნობილ რუს ემიგრანტთან ლევ მეჩნიკოვთან ერთად ჟენევაში გამოსცა ჟურნალი „სოვრემენნოსტ“, რომლის გამოჩენასაც აღფრთოვანებული შეეგება გერცენი თავის „კოლოკოლ“-ში (მოგვიანებით „ნამყოსა და ნააზრევში“ გერცენმა ნიკო ნიკოლაძეს „ვეფხვი“ უწოდა მისი გარეგნობის, მებრძოლი ხასიათისა და მგზნებარე ტემპერამენტის გამო) [5. 21].

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ნ. ნიკოლაძემ თავისი პოზიცია დააფიქსირა წერილში „ჩემ პოლიტიკაზე“, სადაც ბ. მეუნარგიას პასუხად წერდა: „ღრმად ჩავუკვიდრეთ ამ საკითხს“ ავნებს, თუ არგებს ქართულ საქმეს, ამ ხალხისათვის დანიშნული გაზეთი ჩემის თაოსნობით რომ გამოდიოდა და არა ბ. პალმის ან ბ. გერმანის მეთაურობით?.. ჩვენი სწავლა, მმართველობა, მსაჯულება, გზები, ნაოსნობა, მისვლა-მოსვლა, ალემბიცემობა, ერთი სიტყვით, მთელი ცხოვრება, ისეთი პირების ხელშია, ვისაც ქართული არ ესმის? მაშასადამე, თუ ქართველობის საბოლოო დამხობა არ გვინდა, რუსულადაც უნდა ვწეროთ ამ ცხოვრების ბრუნვა, დარდი, წამალი, სახსარი.

ქართულ მწერლობაში ეს საგანი ყოველმხრივ გაისინჯა. ვისაც ქართველი ხალხისათვის გული ეწვის, მან ქართველებისათვის ქართულად უნდა სწეროს და რუსებისათვის რუსულადო. ის საქმეები, რომლის მზადება და გადაწყვეტა ქართველების ხელშია, ქართულად უნდა ირჩეოდნენ და, რომელიც რუსულ საზოგადოებას ან მთავრობას ექვემდებარება, რუსულადო. ათასჯერ რომ ხელახლა წამოაყენოთ, ატრიალოთ, სჯიჯგნოთ, ლეჭოთ ეს საგანი, შეიძლება განა მისი სხვანაირად გადაწყვეტა, სანამ საქართველოს ბედ-ილბალი, ჩემი ბრძანებით კი არა, ხალხთა და საუკუნეთა ტრიალის ძალით, რუსეთთან შეუღლებულია? უტყინობამ უტიფრობას, თუ უფიცობამ, სტაცა ხელი ჩემ წინააღმდეგ ამ ხეპრულ ია-

რალს? ორივე შემთხვევაში სატირალი ყოფილა მისი მომხმარებლის „ზნეობრივი და გონებრივი სილატაკე“ [6. 143].

არჩილ ჯორჯაძის ნაციონალიზმი გამოიხატებოდა ხალხური ტრადიციების აღდგენაში მსგავსად XIX საუკუნის გერმანული კულტურული ნაციონალიზმისა, როდესაც ძმებმა გრიმებმა შეკრიბეს და გამოაქვეყნეს გერმანულ ხალხური ზღაპრები, ხოლო კომპოზიტორმა რიხარდ ვაგნერმა ძველი ლეგენდებისა და მითების მიხედვით არაერთი ოპერა შექმნა. ჰერდერისა და ფიხტეს მსგავსად, არჩილიც საუბრობს „ეროვნულ სულზე“, რომელმაც ხალხს შემოქმედებითი მუხტი უნდა მიანიჭოს.

თხზულებათა მესამე ნიგნში არჩილ ჯორჯაძე ხელოვნების, ფილოსოფიისა და რელიგიის საკითხებს ეროვნული თვალსაზრისიდან გამომდინარე განიხილავს და საუბრობს მაგიური ფილოსოფიური ფორმულის პოვნის აუცილებლობაზე, რომელიც ეროვნული ხელოვნების აღორძინებას შეუწყობდა ხელს. „ჩვენ გვესაჭიროება ფილოსოფიური ფორმულა, რომელიც ორგანულად უნდა იყოს დაკავშირებული ეროვნული კულტურის ვითარებასთან და სანამ ამ ფორმულას არ მოვნახავთ, ყოველი ფილოსოფიური მსჯელობა ჩვენთვის მეტხორცი იქნება“. მისთვის ამ ფორმულის განმსაზღვრელი უნდა ყოფილიყო ის ფაქტორი, რომელიც დაკავშირებული იქნებოდა ერის სულის უღრმესი ინტერესების გამოხატვისა და სასიცოცხლო ინტერესებთან მორგებასთან. სწორედ ეს თვალსაზრისი აქვს არ. ჯორჯაძეს გამოხატული წერილში: „ქართული მუსიკის შესახებ“ (1910 წ.), სადაც იგი დიდ შემოფოთებას გამოთქვამს იმის თაობაზე, რომ „მთელს საქართველოში თითქმის აღარ ისმის ქართული სიმღერა და გალობა. ეს გარემოება დიდი უბედურების მომასწავლებელია, არა მარტო ჩვენთვის, ქართველებისათვის, არამედ მუსიკის საქმისათვის საზოგადოდ. ქართული მუსიკა მდიდარი მასალაა სიმფონიურ მუსიკის შემოქმედებისათვის“, მაგრამ ჩვეული ოპტიმიზმი არც ახლა ტოვებს არ. ჯორჯაძეს და იქვე წერს: „ატმოსფერო და ნიადაგი იმგვარია, რომ დღეს თუ ხვალ უნდა გამოჩნდეს შემოქმედების ნიჭით აღჭურვილი ადამიანი, ქართული ოპერისა და სიმფონიის დასაწერად“. ასეთ ადამიანად მას ჩვენი სასიქადულო ზაქარია ფალიაშვილი მიაჩნია! როგორც ჩანს, საიმდროოდ, ზ. ფალიაშვილს, უკვე დაწყებული ჰქონდა მუშაობა თავის უკვდავ „აბესალომზე“, ხოლო შეჭირვებათა ჟამს არ. ჯორჯაძისაგან დიდ სულიერ სიმბნევებს ლებულოებდა, რასაც აშკარად მონიშნავს დიდი ივანე ჯავახიშვილის წერილი, მიმართული ჯორჯაძისადმი: „ზაქარია ფალიაშვილს მეც მივწერ პირადად და თქვენც გადაეცით, რომ დამეხმადეს და თავისი შრომა დაამთავროს: ყოველნაირად ვეცადები და იმედი მაქვს, რომ მის თხზულებას გამოცემას მოვუხერხებ. საჭიროა მხოლოდ, რომ თხზულება დამთავრებული ჰქონდეს, მე აქ გამოვარკვევ სულ რამდენი დაჯდება და მაშინ უფრო ადვილი იქნება საქმის გარჩევა“. ძალზე საინტერესოა არ. ჯორჯაძის მოსაზრებანი ქართული თეატრის ირგვლივ, რომელიც გამოთქმული აქვს წერილებში: „ქართული თეატრი“, „თეატრი და ხელოვნება“, „ხელოვნების გამარჯვება“, „თეატრი და ხალხი“ და სხვ. XX საუკუნის გარიჟრაჟზე არ. ჯორჯაძე ქართული თეატრის პრობლემას უტრიალებდა. ქართული თეატრი

მისთვის, რაღა თქმა უნდა, მხოლოდ ქართულ ენაზე მეტყველ თეატრს არ ნიშნავდა. სახიფათოდ თვლიდა ქართულ სცენაზე უცხოურიდან გადმოქართულებულ (ქართულ რეალობას მორგებულად) პიესების დადგმას, ვინაიდან, ერთი და იგივე ფასეულობების აღქმა სხვადასხვა ერების მიერ განსხვავებულად ხდება. მართლაც, ცნობილი ფაქტია, რომ ის, რაც ერთი კულტურისათვის პოზიტიურად აღიქმება, მეორესათვის არის მთლიანად მიუღებელი. მაგალითისათვის, იაპონელებს პრინციპულად არ შეუძლიათ „არა“-ს თქმა, რადგან ეს მათ კულტურაში უზრდელობად ითვლება. ამიტომ მოლაპარაკების დროს ისინი ათასგვარი ზრდილობიანი ფორმით ცდილობენ უარის თქმის აცილებას, რასაც ხშირად შეცდომაში შეჰყავს მათი დასავლელი პარტნიორები; არაბები ყავის სმასა და საუბარს საქმის კეთებად მიიჩნევენ, ამერიკელები მას დროის ფუჟად ფლანგვად თვლიან, ჩინელები და იაპონელები უდიდეს პატივს სცემენ იერარქიულ ურთიერთობებს, ამერიკელები კი მუდმივად თანასწორობის ხაზგასმას ცდილობენ. ამერიკული ისტრუქციები იმასაც კი ითვალისწინებს, რომ აზიის წარმომადგენლებთან ფოტოგრაფირების დროს სასურველია ჯდომა, რათა თვალშისაცემი არ იყოს სიმაღლეში სხვაობა.

„ჩვენ გვესაჭიროება გაბედული მხატვარი, დიდი ოცნების პატრონი, რომელიც გულში სევდას ატარებს, თავი კი გაშუქებული აქვს ღრმა და ფართო აზროვნებით – მიუთითებდა არჩილი. ესკიზებმა, ეტიუდებმა, პატარა მოთხრობებმა ვერ გამოსახეს ის, რაც უნდა იყოს გამოსახული. ჩვენ გვესაჭიროება, თუ შეიძლება ითქვას, სინტეტური სურათი ქართული ცხოვრებისა. დროა ვნახოთ ჩვენი თავი, ყველანი ვინცა ვართ, მხატვრულ ნაწარმოებში. ამ სინტეტურ სურათის შექმნა შეუძლიან დიდ სულოვნებას, დიდ ოცნებას და თუ არ გამოიწერებოთ, „მშვენიერ მატყუვრობას“. ჩვენი ცხოვრება მეტად დაკუნწული, განკერძოებულია. არ სჩანს საერთო ძარღვის ცემა, არ სჩანს მთელი, არამედ მხოლოდ ნაწილი, პროვინციის კუთხეები, ხევი, ფშავ-ხევსურეთი, გურია და სხვა. არსად ვხედავთ მთელი ერის სულის ძეგრას, მის შემადგენელ ნაწილების მთლიან ურთიერთობას. ვიმეორებ, სინამდვილემ ვერ დაგვანახა სინტეზი ჩვენი ცხოვრებისა. ხელოვნებამ უნდა გაბედოს და მხატვრულ ნაკვეთში დაგვანახოს ის, რაც ისახება, ხოლო სავსებით არ გამოსახულა, რაც იზრდება და მნიფდება, ხოლო სავსებით ვერ გაზრდილა და მომნიფებულა. ხელოვნებას აქვს ძალა ამგვარ საქმისათვის და ხელოვნება, ოცნებით ფრთაშესხმული, „მშვენიერი სიცრუით“ აღფრთოვანებული, რეალური ცხოვრების შემოქმედებითი განმარტება და შეესება იქნება. აქ სამიში არაფერია, მშვენიერებას რელიგიად არ ვაღიარებთ, იგი ერთგვარი ჭვრეტის და მზერის პროცესია და პროცესი უნდა იყოს ფართო, სინტეტური, რათა დავაღწიოთ თავი ესკიზებს და ეტიუდებს და შევქმნათ ქართული რეალისტური რომანი, სადაც გამოსახული იქნება არამარტო ის, რაც სინამდვილეში არსებობს, არამედ ისიც, რაც შეიძლება რომ არსებობდეს, ხოლო ჯერ არ არსებობს. ხელოვნების ძლიერებაზეა დამოკიდებული, რომ შესაძლებელი რეალობად იქცეს და მით იგი შემოქმედ ძალად გახდეს“ [7. 14].

„საერთო ძარღვის ცემა“ და „მთელი ერის სულის ძეგრა“ არის მისთვის ხელოვნების ძირითადი განმსაზღვრავი კრიტერიუმი. ამით აიხსნება მისი დამოკ-

იდებულება ახალი ქართული ფერწერის შესანიშნავი წარმომადგენლების: გ. გაბაშვილის, მ. თოიძის, ალ. მრეწლოშვილის. ა. ნიკოლაძის და სხვების მიმართებაში. წერილებში „ქართული ხელოვნება გამოფენაზე“, „გიგო განაშვილის მხატვრობის გამო“ და სხვ., იგი, გარკვეულწილად, უკმაყოფილებას გამოთქვამს ამ ახალგაზრდა მხატვრების მიმართ, რადგან მათ შემოქმედებაში იგი ეროვნული ტრადიციებისა და სანყისების ერთგვარ იგნორირებას ხედავს.

არჩილ ჯორჯაძე თვლიდა, რომ ჩვენი ლიტერატურის, მუსიკის, თეატრის, მხატვრობის და მეცნიერების აღორძინება თვისობრივად ახალ სიმაღლეებზე უნდა ასულიყო, ქართული ხელოვნების საკითხები უნივერსალურ სიბრტყეზე უნდა დასმულიყო და განხილულიყო. მისი რეცენზიები „პოეზიის სამფლობელოში“ (1909 წ.) და „ნავთსაყუდელის ძებნაში“ (1910 წ.), რომელიც მან დაწერა მისი მეგობრის, ევროპულად განსწავლული მწერლისა და მოაზროვნის გრ. რობაქიძის ლექციათა ციკლზე – ლექციები ბარათშვილზე, ნიცშეზე, ოსკარ უაილდზე და ვაჟა-ფშაველაზე, არიან განმსჭვალულნი „დიდი მოლოდინით“, რომ დღეს თუ არა ხვალ ქართველი ერის ცხოვრება ძირფესვიანად შეიცვლება. რასაც ამჟამად ვამბობთ, ან ვაკეთებთ, სამომავლოდ სამოქმედო პროგრამად უნდა გავიხადოთ. და მართლაც, სულ მალე, არჩილ ჯორჯაძის გარდაცვალებიდან მცირე ხნის შემდეგ, ქართულ ლიტერატურაში მოვლენ ევროპულად განსწავლული მწერლები – გრ. რობაქიძე, მ. ჯავახიშვილი, კ. გამსახურდია და სხვები, რომლებიც მოძღვრის მონოდებასა და პროგნოზებს ხორცშესხმულ რეალობად აქცევენ და შეიქმნება „სინტეტური, რეალისტური რომანი“. 1916 წელს კი ქუთაისში გამოსვლას დაიწყებს ჟურნალი „ცისფერი ყანები“, რითაც სრულიად საქართველოს ეუწყება, რომ ამიერიდან ლიტერატურულ აზროვნებაში დაუნდობელი ბრძოლა აქვს გამოცხადებული რუტინასა და შაბლონს, მეშჩანობასა და უნიჭობას, რომ იწყება ქართული პოეზიის „ევროპის რადიუსით გამართვა“. „ცისფერყანელების“ ერთ-ერთი ალამდარი – ტიციან ტაბიძე კი, ჟურნალის საპროგრამო წერილში სრულიად არაორაზროვნად მიუთითებს: ჩვენთვის, „ცისფერყანელებისათვის“, არჩილ ჯორჯაძე ერთგვარი ფილოსოფიური საყრდენი და წარუვალი მნიშვნელობის იდეური ავტორიტეტი არისო [7. 14].

გამოყენებული ლიტერატურა

1. თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, თბ., 1911.
2. კ. ტოტოჩავა, იაკობ გოგებაშვილის პოლიტიკური შეხედულებანი, თბ., 2000.
3. გაზ.: „სახალხო საქმე“. 1920, №810. ასევე ჟურნ. „მნათობი“, 1987, №10.
4. თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, თბ., 1911.
5. პაატა ნაცვლიშვილი. ქალაქის წერო, თბ., 1986.
6. ნიკოლაძე, 150 საიუბილეო კრებული, თბ., 1896.
7. გაზ.: „ლიტერატურული საქართველო“, 1987 წ. 6 ნომერში.